

УДК 340.147

ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

THE INTRODUCTION OF EUROPEAN STANDARDS OF HUMAN RIGHTS IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

Степаненко К.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри загальноправових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті досліджується механізм впровадження європейських стандартів прав людини у правову систему України. Здійснено аналіз правової природи та змісту європейських стандартів прав людини. Визначаються теоретичні передумови впровадження європейських стандартів прав людини у правову систему України, надаються аргументи щодо актуальності і необхідності цього процесу в умовах зближення національного права з європейською правовою системою.

Ключові слова: правова система, правова система України, права людини, європейські стандарти прав людини, право.

В статье исследуется механизм внедрения европейских стандартов прав человека в правовую систему Украины. Осуществлен анализ правовой природы и содержания европейских стандартов прав человека. Определяются теоретические предпосылки внедрения европейских стандартов прав человека в правовую систему Украины, предоставляются аргументы об актуальности и необходимости этого процесса в условиях сближения национального права с европейской правовой системой.

Ключевые слова: правовая система, правовая система Украины, права человека, европейские стандарты прав человека, право.

The article examines the mechanism for introducing European human rights standards into the legal system of Ukraine. The analysis of the legal nature and content of European human rights standards has been carried out. The theoretical prerequisites for the introduction of European human rights standards into the legal system of Ukraine are determined, arguments are provided on the relevance and necessity of this process in the context of convergence of national law with the European legal system.

Key words: legal system, legal system of Ukraine, human rights, European standards of human rights, law.

Правова система України нині переживає період адаптації до міжнародного та європейського права в умовах надрухливих процесів глобалізації та інтеграції. Від цього залежить майбутнє нашої держави, яка прагне стати дійсно правовою, демократичною та соціально орієнтованою. Разом із тим задля проведення реформ, здатних вивести нашу державу на принципово новий рівень існування, створити сервісну модель державного управління, необхідно застосовувати сучасні методологічні механізми, до яких належать механізми впровадження зовнішніх правових явищ у внутрішнє (національне) правове середовище.

Під час формування сучасних елементів структури національної правової системи варто враховувати досягнення унікальних правових систем окремих міждержавних об'єднань, що сформовані і продовжують, незважаючи на об'єктивні труднощі, формуватися в рамках світового співтовариства. Насамперед, йдеться про Раду Європи та Європейський Союз, і саме вектор правової інтеграції до європейського права є для України пріоритетним, про що свідчить підписана у 2014 році Угода про асоціацію з ЄС та внесення відповідних змін до Конституції України у 2018 році. В рамках важливого процесу зближення національної правової системи із європейською правовою

системою окремим теоретико-методологічним питанням постає питання впровадження європейських стандартів прав людини у національне право, створення ефективних механізмів адаптації норм європейських угод у галузі прав людини до сфери їх практичного застосування суб'єктами публічної влади України. З огляду на зазначені положення метою статті є дослідження механізму впровадження європейських стандартів прав людини у правову систему України. Реалізація поставленої мети можлива за умови вирішення таких задач: а) аналіз правової природи та змісту такого явища, як європейські стандарти прав людини; б) дослідження теоретичних передумов впровадження європейських стандартів прав людини у правову систему України, надання аргументації щодо актуальності і необхідності цього процесу в умовах зближення національного права з європейською правовою системою.

Правова система як специфічне юридичне явище неодноразово ставала об'єктом комплексних досліджень таких зарубіжних і вітчизняних авторів, як С. Алексєєв, М. Байтін, Р. Бірюков, М. Большунов, М. Козюбра, Л. Луць, Г. Мальцев, С. Маркова-Мурашова, М. Матузов, В. Нерсесянц, Н. Оніщенко, В. Тацій, Ю. Тихомиров, М. Хаустова, А. Черненко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, В. Шиянов та ін. Звернення до європейських стандартів прав людини простежується у процесі аналізу праць В. Андрианова, М. Анісімова, С. Верланова, В. Волкова, Л. Гіждівана, М. Гнатовського, О. Головка, П. Дебнахта, В. Капустянського, Н. Мушак, Н. Плахотнюк, І. Путраймса, П. Рабіновича, О. Рудневої, Л. Тимченко, А. Федорова, С. Федика, С. Шевчука та інших авторів. Водночас питання зближення національної правової системи з європейським правом у вітчизняному науковому середовищі не мають гідного теоретичного рівня опрацювання, окремих досліджень щодо впровадження європейських стандартів прав людини у правову систему України, пов'язаного із цим перегляду арсеналу методологічних інструментів задля проведення ефективних реформ, модифікації і конвергенції елементів національного та європейського права, не так багато. Визначення за цих умов механізму впровадження європейських стандартів прав людини у правову систему України, зважаючи на зближення національного права з європейською правовою системою, є доволі актуальним завданням для вітчизняної теорії держави та права.

Правова система є ключовим компонентом державності, якісна основа правового життя суспільства. Нині багатofакторні процеси суспільного і державного життя в різних країнах, зумовлені глобалізацією, інтенсивно відображаються у відповідних процесах зближення правових сімей і правових систем [1, с. 28]. Врахування інтеграційних тенденцій розвитку права важливо, тому що від того, наскільки правова система враховує досягнення універсальних правових концептів, прямо залежить успіх проведених у країні перетворень, утвердження ідей законності, правопорядку, дотримання прав людини. Суспільний компроміс щодо визначення змісту правової системи України необхідний для створення сучасної моделі державності, вироблення напрямів і механізмів підвищення її ефективності на шляху інтеграції до європейських співтовариств.

Незважаючи на відсутність однорідності в поглядах теоретиків права на склад і зміст компонентів правової системи, більшість відстоює думку про те, що «центральним елементом правової системи, що утворює її нормативний стрижень, є право» [2, с. 11]. Навіть існування в сучасному вітчизняному науковому полі інших поглядів на системоутворюючу роль певного елемента, яким пропонують вважати суб'єкт права (Л. Луць), юридичну практику (Я. Дячишин) або «дуальний вимір» (С. Сунегін), не ставить під сумнів цю тезу, адже усі запропоновані елементи поглинаються правом. Правові взаємодосини між людьми, установами й організаціями держави, фор-

мування та розвиток суспільних інститутів, порядок і процедури, що здійснюються за правовими звичаями – все це відбувається на основі права. Таким чином, сутність розбіжностей поглядів на предмет і обсяг поняття «правова система» визначається головним чином відмінністю уявлень окремих авторів про перелік елементів правової системи, які є похідними від джерел права.

Статичний стан правової системи дає змогу визначити її основні блоки: а) нормативний (сукупність юридичних норм, принципів та інститутів); б) установчий (сукупність правових установ) та в) ідеологічний (сукупність правових поглядів, ідей і уявлень, властивих цьому суспільству). На базі цих блоків має проходити і процес *трансформації* української правової системи в її динамічному вираженні, зважаючи на зовнішні фактори, що характеризуються поступовим зближенням національного права з правом європейським. Як вірно зазначає Л. Луць, стратегічний напрям сучасної української держави – входження в європейський простір – є об'єктивно та історично зумовлений як її національним та культурним розвитком, так і правовим. Україні процес інтеграції з Європою потрібний для ефективного її функціонування, підняття міжнародного престижу, забезпечення трансформації її соціальної системи, становлення як самостійної економічно сильної держави [3, с. 3].

У процесі аналізу праць вітчизняних авторів, які досліджували в новітній період розвитку української науки з різних позицій питання правової системи України, можна помітити, що в цих роздумах переважає тенденція врахування *глобалізаційних* світових процесів, що позначаються на праві. Так, серед основних напрямів такого впливу Р. Бірюков виділяє універсалізацію національного права, подальше посилення впливу міжнародного права на національне право, зміцнення позиції регіонального права в функціонуванні національної правової системи, вплив наднаціонального права як продукту глобалізаційних процесів на національну правову систему [4, с. 4]. Інтеграційні властивості української правової системи, відповідне функціонування в її структурі елементів міжнародного права важливі для характеристики правової системи як цілісного явища.

Зовнішній характер трансформації національної правової системи вкрай важливий, адже, кажучи про національну правову систему, замало показати внутрішню будову права – правова система має включати в себе комплекс елементів, який у своїй сукупності показує сутнісні характеристики права відповідної держави в його взаємодіях з іншими типами права, інтеграційні властивості практичної сфери (правозастосування, тлумачення права і правотворчість) та ідеологічну складову частину системи. Правова система України, на думку багатьох вітчизняних теоретиків, належить до самостійного типу правової культури, де присутні ознаки романо-германської правової системи, а сама романо-германська правова система «відображає специфіку національно-етичних вимірів правової інфраструктури, особливості національного менталітету» [5, с. 7]. На думку М. Хаустової, відповідь на запитання, до якої ж правової сім'ї слід зарахувати Україну, залежить від того, яким правовим шляхом іде наше суспільство від здійснюваної в державі правової політики, яка відбивається у прийнятих політико-правових рішеннях, законодавстві, правових цінностях, напрямках професійної підготовки юристів та ін. [6, с. 31]. Актуальним у процесі опрацювання міжінтеграційних проблем національних правових систем у контексті створення правової системи України є питання про зарахування до її складу *норм європейського права*.

Як слушно зауважує Н. Оніщенко, запровадження у вітчизняну правову систему міжнародно-правових стандартів передбачає вивчення закономірностей розвитку світової правової системи, окремих правових сімей, національних правових систем з урахуванням національних

традицій, менталітету, наукових здобутків українських вчених-юристів [5, с. 3]. Через те, що у багатьох державах світу, включаючи і нашу державу, міжнародно-правові норми оголошені складовою частиною їхніх правових систем або права, до складу нормативної компоненти поняття «національна правова система» мають бути включені не тільки норми внутрішнього права, але й принципи та норми міжнародного права. До цього блоку варто зарахувати і норми права іноземних держав у разі їх застосування на території цієї країни в рамках колізійного методу регулювання. Особливу увагу варто приділяти міждержавним інтеграційним особливостям правової системи, де різновидом міждержавно-правового типу є європейські міждержавні правові системи, насамперед правові системи Ради Європи та Європейського Союзу.

Перехідний характер правової системи сучасної України, яка за роки своєї незалежності перебуває на піку інтеграційних світових процесів, зумовлює інтенсифікацію процесів адаптації національного права до європейського права та права Європейського Союзу. Серед норм європейського права теоретичну та практичну важливість мають норми, що регулюють питання захисту прав людини. Сучасне міжнародне право прагне до конкретизації загальнолюдських стандартів прав і свобод особистості, з якими держави мають узгоджувати внутрішнє законодавство та поведіння посадових осіб із громадянами. Інтеграція України у світове співтовариство неможлива без узгодження з міжнародними стандартами прав людини національного законодавства і правозастосовчої діяльності. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини визначаються не тільки універсальними, а й регіональними міжнародно-правовими актами у галузі прав людини. Такі договори укладаються державами, що є членами ОАД, ОАЄ, ЄС, Ради Європи та інших регіональних організацій. Принцип дотримання прав людини у післявоєнні роки найбільш виразно проявив себе в Європі, зокрема, під час створення різних європейських структур, зокрема цей принцип став наріжним каменем Ради Європи з моменту утворення цієї організації у 1949 р.

Деякі вітчизняні автори оперують поняттям «загальноєвропейська система захисту прав людини», під якою розуміється сукупність норм у сфері захисту прав людини, ухвалених у рамках європейських міжнародних організацій (РЄ, ЄС та ОБСЄ), а також діяльність цих організацій щодо забезпечення виконання європейських норм у царині захисту прав людини [7, с. 5]. Незважаючи на певну самостійність і специфіку регіонального співробітництва в галузі прав людини, було б невірним цілком відокремити регіональне право прав людини від універсальної системи захисту прав. Можна навести чимало прикладів використання регіональними органами захисту прав людини норм універсальних міжнародних договорів як договорів загального права. Єдине, що можна стверджувати, – так це ефективність та, як наслідок, авторитетність тієї чи іншої регіональної системи прав людини, і в цьому розумінні європейська система має найбільший вплив на міжнародний процес стандартизації прав людини. Мабуть, із цим пов'язане і те, що в юридичній літературі останніх часів дедалі частіше обговорюється питання про регіоналізацію стандартів в області прав людини з урахуванням особливостей, традицій, суспільного ладу, правової культури, історичних традицій, політичних поглядів та ідеології, що існують у національних правових системах у рамках певного регіону. З огляду на це в загальній системі міжнародних стандартів прав людини як окремої категорії можна виділити її частину – європейські стандарти прав людини.

Європейські стандарти прав людини, що представляють собою регіональні норми, становлять разом з наявними універсальними нормами в сфері прав людини загальну систему норм. Вона свідчить про широку підтримку

державами цих норм, що розглядають їх як загальнолюдську цінність – основу єдиних для всіх членів міжнародного співтовариства правил і орієнтирів. Трактують основних, фундаментальних прав і свобод «практично ідентичне як у конвенціях, прийнятих у рамках ООН, так і в рамках регіональних міжнародних організацій, що дає змогу кваліфікувати норми таких конвенцій як міжнародні стандарти прав і свобод особистості, які підлягають обов'язковій реалізації державою шляхом імплементації в законодавстві» [8, с. 19]. Універсальне застосування прав і основних свобод сумісно з національною специфікою і традиціями держав, культурою і релігією їх народів. Універсальні підходи до застосування державами міжнародно-правових стандартів відображають тенденцію інтернаціоналізації суспільного життя, яка виявляється в міжнародних відносинах, що сприяє інтеграційних процесів, спільним рішенням державами загальних проблем сучасності.

Термін «європейські стандарти прав і свобод» включає в себе сформульовані в міжнародних актах, ратифікованих країнами-членами Ради Європи та інших європейських організацій, вимоги до мінімального рівня реалізації прав і свобод людини у внутрішньодержавній правозастосовчій практиці, що забезпечується міждержавним контрольним механізмом. Правові стандарти Ради Європи деякими авторами розглядаються як «комплекс європейських договірних норм, які безпосередньо стосуються реалізації принципів і цілей організації та порушення яких, як і інших міжнародно-правових норм, передбачає міжнародно-правову відповідальність, характер якої визначається самими учасниками тієї чи іншої конвенції, укладеної в рамках Ради Європи» [9, с. 25]; «визнані європейськими країнами та закріплені у їхніх спільних документах правові норми, а також механізми їх гарантії, захисту та забезпечення на практиці, що мають бути покладені в основу діяльності держав – учасниць європейських міжнародних організацій у сфері дотримання прав людини» [7, с. 5]. Отже, зазначений термін у вітчизняному праві є доволі поширеним, а самі європейські стандарти широко застосовуються в практиці органів публічної влади України.

Правові норми, які можна зарахувати до стандартів Ради Європи, містять понад двісті конвенцій, хартій і протоколів до них, інших договорів, укладених у рамках Ради Європи. До них належать резолюції та рекомендації Комітету Міністрів і Парламентської Асамблеї Ради Європи, документи інших органів, створених у рамках окремих конвенцій або так званих часткових угод. Після вступу України до Ради Європи в нашій державі розпочався процес інтеграції європейських стандартів прав і свобод людини в національну правову систему. Україною були ратифіковані основні міжнародно-правові акти європейського регіону у сфері захисту прав людини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) зі змінами, внесеними Протоколами до неї; Європейська соціальна хартія (1961 р.); Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню або покаранню (1987 р.) та Протоколи до неї; Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.); Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 р.) та ін. Серед зазначених міжнародних договорів Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод має особливе значення для реалізації європейських стандартів прав і свобод людини.

Загальновизнані принципи і норми міжнародного та європейського права, міжнародні договори України не є надконституційними джерелами, а виступають частиною української правової системи. Нині можна говорити про сприйняття сформованих міжнародних стандартів на вищому конституційному рівні в масштабах правотворчості і правозастосування. Разом із тим міжнародні стандарти мають впроваджуватися «чисто» з точки зору сучасних

надбань правознавства, із застосуванням ефективних, адаптованих до суспільних потреб, механізмів реалізації права, його тлумачення та зміни. Механізми впровадження у правову систему європейські стандарти прав людини не виключають адаптованого їх сприйняття з урахуванням традицій та специфіки національної правової системи. Таким «правовим фільтром» у процесі імплементації (або рецепції) європейських стандартів прав людини можуть і мають бути норми Конституції України.

Таким чином, відповідно до Конституції України, Закону України «Про міжнародні договори України» європейські стандарти прав людини є частиною національної правової системи України, яка нині переживає складний, але важливий для сучасних глобальних відносин період трансформації та становлення. Теоретико-прикладні проблеми впровадження у національне право України європейських стандартів прав людини мають вирішуватися через визначення механізму впровадження у національне

право норм міжнародного права та європейського права щодо забезпечення певних прав людини або певних категорій осіб, що потребують додаткового захисту.

Впровадження в національне право європейських стандартів прав людини є загальною теоретичною проблемою розуміння вітчизняною наукою права механізмів впровадження у національне законодавство норм міжнародного права. В Україні цій проблемі присвячено чимало наукових публікацій, усі вони розвивають міжнародно-правову доктрину, за якою механізм впровадження у національне законодавство норм міжнародного права реалізується в межах найбільш поширених концепцій трансформації, імплементації та інкорпорації. Питання стоїть у принциповому перегляді арсеналу інструментів задля проведення ефективної адаптації європейських стандартів прав людини до традицій національного права, механізму правозастосування, і це питання слід зарахувати до першочергових для вітчизняної науки права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Степаненко К.В. Правова система України: вітчизняна правова традиція та проблеми трансформації. *Електронне наукове фахове видання «Проблеми законності»*. 2018. № 140. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/7548>.
2. Вступ до теорії правових систем: монографія / За заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2006. 432 с.
3. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи : загальнотеоретична характеристика : автореф. дис... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2005. 32 с.
4. Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Одеса, 2011. 20 с.
5. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2002. 32 с.
6. Хаустова М.Г. Правова система України серед правових систем сучасності. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 123. С. 23–33.
7. Мушак Н.Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2012. 20 с.
8. Павлова Л.В. К вопросу об универсальности международных соглашений в области прав человека. *Проблеми конституціоналізма: сб. науч. тр.* Вып. 9 / под ред. А.Е. Вашкевича. Минск : Тесей, 2001. С. 15–21.
9. Демичева З.Б. Правовые стандарты Совета Европы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. М., 2006. 26 с.